

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/71/12-16>

Gülşən Bahadur qızı Kərimova
Bakı Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
prima_20@mail.ru
Şəhla Zahid qızı Səfərova
Bakı Dövlət Universiteti
müəllim

QLOBALLAŞMA VƏ İNGİLİS DİLİ

Açar sözlər: *qloballaşma, birləşmək istəyi, qlobal dil, İngilis dilinin layihələri, dilçilik prosesləri, diplomatik münasibətlər, dil elementləri*

Globalization and English language Summary

Globalization is a process of global economic, political and cultural integration and unification. English is the universal language of the world, and is of great importance for world communication, trade, industry, and diplomatic relations. The modern development of language education is directly dependent on the world linguistic processes that cover the unprecedented development of the English language. Analysis and synthesis of various relations in the English language system is the most important condition for the successful mastering of English as a global language-macro mediator.

Key words: *globalization, desire to unite, global language, English language projects, linguistic processes, diplomatic relations, language elements*

Linqvistik qloballaşma rəsmi olaraq artıq 20 ildir mövcuddur. Bu prosesin əsası D.Kristallın “İngilis dili qlobal dil kimi” kitabının nəşri ilə qoyulduğunu qeyd edə bilərik (Kristal, 1997). Bu illər ərzində qlobal dil fenomeni ətraflı və hərtərəfli olaraq təhlil olunmayıb. Lakin qlobal leksikanın əsas tərəfləri tədqiq və təhlil olunmuşdur. (Dolgenko (1); Dolgenko (2))

Bundan əlavə ingilis dilinin qlobal dil kimi istifadə olunmasına zəmin yaradan xüsusiyyətləri də təhlil obyektinə olmuşdur. İngilis dilinin qlobal dil kimi formalaşmasının əsas səbəbləri kimi çox zaman Britaniyanın XVII-XVIII əsrlərdə olan iqtisadi və siyasi gücü olmuşdur. Nəticə olaraq bu gün 100 ölkədən çox ölkədə əhalinin əksər hissəsi ingilis dilində danışır. Bu ölkələrdə ingilis dili ya rəsmi dövlət dilidir. Lakin ingilis dilinin qlobal yəni ilkin olaraq beynəlxalq ünsiyyət dili kimi yayılmasına səbəb sonrakı illərdə Amerikanın iqtisadi və siyasi gücü ilə bağlıdır. Bundan əlavə XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ABŞ-ın kino, biznes, televiziya, idman və s. sahələrində böyük populyarlıq qazanmışdır. Bu amil də öz növbəsində dünyada ingilis dilinə olan marağı xeyli artırmışdır. Lakin XXI əsrin əvvəllərindən Amerikanın artan təsiri nəticəsində ingilis dili beynəlxalq ünsiyyətdə yeganə vasitəyə çevrilmişdir.

Dünya əhalisinin əhəmiyyətli hissəsi planetin ayrı-ayrı bölgələrini birləşdirən yeni informasiya şəbəkəsində iştirak edir. Qlobal informasiya mühiti bu vaxta gədər görünməmiş, sıx, şəffaf və əlçatan bir ünsiyyət reallığı ilə qarşılaşmışdır. Artıq ünsiyyətin əlçatanlığı, yaxınlığı, informasiyanın açıqlığı, beynəlxalq təhsil kimi anlayışlar elmi müzakirələrin, tədqiqatların obyektinə çevrilmişdir. İnformasiyanın qəbulu, saxlanması və yayılması vasitələrinin sürətli inkişaf etməsi, telekommunikasiya və kompüter texnologiyalarının insan həyatının bütün sahələrində geniş yer tutması kimi reallıqlar, siyasi və iqtisadi sahədə integrasiya proseslərinin beynəlxalq səviyyəyə aparılması kimi faktorlar dünya problemlərini həll etmək üçün kollektiv zəkanın yaradılması haqda danışmağa imkan verir. Bu isə öz növbəsində, milli mədəniyyətin, Vətən, millət, ölkə, əcnəbi dil, müstəqillik kimi anlayışların qloballaşma fonunda deformasiyaya uğramasına gətirib çıxara bilər.

Hal-hazırda, elm adamları bu reallıqda təbii ünsiyyət dili olaraq ingilis dilinin olduğunu təsdiqləyir (Sərdar, Davis 2003: 138). Bunu bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. İlk növbədə, ingilis dili bu gün beynəlxalq ünsiyyətdə ən geniş yayılma spektrinə malikdir. İngilis dili beynəlxalq diplomatiya dili olaraq da geniş yayılmışdır. Dünyada bir çox elmi, və elmi-praktiki konfranslar, simpoziumlar və s. məhz ingilis dilində təşkil olunur. Bundan əlavə, ingilis dili dünyada ən çox istifadə olunan latın qrafikasıdan istifadə edir. İngilis dili Şimali Amerika, Böyük Britaniya, Avstraliya, Yeni Zelandiya xalqlarının dilidir, hər cəhətdən yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir, buna görə də bu dil sistemi müasir sivilizasiyanın və yeni dünya sisteminin mənafeyinə kifayət qədər xidmət edə bilər.

İngilis dilinin dünyada bu gədər geniş yayılmasına həm də tarixi faktorlar təsir etmişdir. Beləki, keçmişdə Böyük Britaniyanın müstəmləkəsi olan ölkələrdə ingilis dili bir çox sahələrdə geniş istifadə olunurdu. Çoxsaylı sosial-mədəni kontekstlərinə yeridildi. Nativləşmə prosesi nəticəsində İngilis dili inkişaf etmiş və ya özünəməxsus daxili sosial, mədəni, tarixi və etnik xüsusiyyətlərə malik yeni ünsiyyət və idrak məkanlarına xidmət etmək üçün uyğunlaşdırılmışdır.

İngilis dili qloballaşmanın inkişafını sürətləndirən ən etibarlı amildir. Bu dilin əsas ünsiyyət dilinə çevrilməsi danılmazdır: ingilis dili həqiqətən beynəlxalq bir dil statusu alıb və qloballaşma prosesinə aktiv təkan verir.

Vahid beynəlxalq bir dilin formalaşması beynəlxalq və bundan irəli gələrək linqvistik təmasların inkişafı kimi səbəblərə bağlıdır. Dil öz daxilində buna təkan verən bir sıra xüsusiyyətlər vardır: ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqə; sistemin tərkib hissələri arasındakı qarşılıqlı əlaqə; ümumi transformasiya prosesində sistemin ayrı-ayrı hissələrinin nisbi müxtariyyəti; sistemin daxili quruluşunun maddi substratdan nisbi müstəqilliyi və s. Beynəlxalq ünsiyyətə olan ehtiyac dünya ictimaiyyətinin hazırkı inkişaf mərhələsi üçün, dilçilik və tərcümənin xarakterik bir fenomenidir.

İngilis dilinin dünya miqyasında yayılması dünya dillərinin inkişafına, dünya ictimaiyyətinə və ingilis dilinin özündə gedən proseslərə təsir göstərir. Müxtəlif ünsiyyət sahələrində yayılma və fərqli mədəniyyətlərin ana dilində danışanlar tərəfindən istifadə edilməsi nəticəsində ingilis dili sadələşdirildi. Qlobal ingilis dili standartlaşdırma və sadələşdirmə kimi proseslərə məruz qalmaqdadır. Sadələşdirmə leksik, qrammatik və sintaktik səviyyədə baş verir. İdiomatik ifadələrin zənginliyinə baxmayaraq, istifadəsi azalır. Sadələşdirmə dilin qrammatik səviyyəsinə təsir edəcəkdir, çünki bəzi cəhətlər, məsələn, ikiqat inkar və ya fərqli modal çalarlar, istifadədə çətinliklər yaradır. Nəticədə bunlar tədricən əvəzlənəcəklər. Qısa cümlələr mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesindəki anlaşmanı asanlaşdırır. İnternetin təsiri ingilis dilinin bütün səviyyələrində də öz təsirini göstərir. İngilis dilinin qloballaşmasının nəticəsi də dünya mədəniyyətinin inkişafına təsir edir və ictimai inkişafın bu mərhələsində insan həyatının müxtəlif formalarının özünəməxsusluğu kimi özünü biruzə edir.

Dilçilikdə "dil və mədəniyyət" problemi yeni mərhələyə keçməkdədir. İngilis dilinin qloballaşması ingilisdilli ölkələrin milli-mənəvi dəyərlərin dünyada yayılmasına gətirib çıxarır. Qlobal statusun qazanılmasında mühüm rol dövlətin hərbi, iqtisadi və siyasi gücü oynayır. İndiki mərhələdəki bu xüsusiyyətlər ABŞ-ın inkişafı, mədəni qloballaşma proseslərinə təsiri ilə ifadə olunur. Bir sıra tədqiqatçılar bu dövlətin təsirini müsbətdən daha mənfə hesab edirlər. Dil və mədəniyyət əlaqələri nəzərə alaraq, dil və mədəni qloballaşmanı müşayiət edən prosesləri qeyd etmək lazımdır. İqtisadi qloballaşma prosesində qlobal mədəniyyət və qlobal dil və dəyərləri cəmiyyətin ticarət sahəsinin beynəlmilləşməsinə müşayiət edir. Mədəni dəyərlərlə birlikdə, Qərbi ziyalıların dəyərlərinin və ideologiyasının yayılması və beynəlmilləşməsi sosial və ya mədəni bir missiya həyata keçirən müxtəlif fondlar, elmi icmalar, qeyri-hökumət təşkilatları və beynəlxalq qurumların köməyi ilə həyata keçirilir.

İngilis dili beynəlxalq iqtisadi, texnoloji və elmi ünsiyyət üçün vasitədir. İngilis dilini öyrənmək, dilin özünə maraqlardan daha çox pragmatik hədəflərdən irəli gəlir.

İngilis dili uzun müddət monosentrik deyil. İlk və ikinci rəsmi dil kimi bir çox mədəniyyətə və bir çox etnik qrupa xidmət etdiyi üçün plurisentrik bir dil statusu qazandı. Ümumiyyətlə, D. Kristala görə 337 milyon insan ingilis dilini ana və ya əsas dil kimi istifadə edir; ana dilinə əlavə olaraq və

ikinci dil olaraq - 235 milyon insan. Yekun statistik hesablama aşağıdakı rəqəmləri verir: İngilis dilini ana dili kimi və ya ona yaxın olan 670 milyon insan və İngilis dilində bəzi səriştələrə sahib olan 1,2-1,5 milyard insan (Crystal 2001: 92-105).

Beynəlxalq İngilis dilinin layihələri, sadələşdirilmiş ortaqlar kodun hazırlanmasında tələbələrin ana dillərindəki tipoloji fərqləri az qiymətləndirir: dünya dillərinin tipoloji fərqliliyi belə bir ehtimalı istisna edir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət ehtiyacları üçün "düzəldilmiş" ingilis dili sistemi məsələn, koreyalılar, vyetnamlar və yaponlar üçün çətin ola bilər. Nəticə etibarlı ilə, beynəlxalq ingilis dilinin müəyyən struktur xüsusiyyətlərinin mövcudluğu, ingilis dilini sosial və linqvistik olaraq istifadə edən dünyanın bütün dillərinin struktur və tipoloji xüsusiyyətlərini nəzərə almağın mümkünsüzlüyü səbəbindən süni, ixtiyari, bir qədər məcburi olacaqdır.

Bir sıra mütəxəssislər beynəlxalq ingilis dilinin aktiv saxlanılmaqla, subyektlərarası mədəniyyətlərarası əlaqələrdə ortaqlar bir şifahi-semantik kod istifadə edən hər hansı bir etnik dilin daşıyıcısı olacağını söyləyirlər. Müəyyən bir etno-mədəni və etno-linqvistik məlumat bazasının daşıyıcısı olan bir şəxs, beynəlxalq ingilis dili vasitəsilə subyektlərarası təmaslara girərək etnik, mədəni, dil, dini kimliyini ortaya qoyacaqdır. "İngilis dili"nin hələ də qlobal dil kimi qaldığı halda dil sistemini milliləşdirmək və qloballaşma prosesindən qorumaq mümkün deyil; beynəlxalq İngilis dilində bütün etno-məlumat arxivini ("English" deyilən) aradan qaldırmaq mümkün deyil.

Bu məsələdə mütəxəssislər ənənəvi dilçiliyin kanonlarına əsaslanır və dilin daşıyıcısı və yaradıcısı, dil birliyi ilə birbaşa əlaqə, genetik mənsubiyyət və özünəməxsusluq anlayışlarını önə çəkirlər. Genetik mənsubiyyət və ana dilində danışanlardan ibarət bir qrupun məcburi iştirakı dil haqqında empirik materialların toplanmasında və sonrakı linqvistik analizdə əsas meyarlardır və bunun əsasında dilin həqiqiliyi haqqında məlumat əldə edilir [Coulmas 1981: 77]. Bu, Beynəlxalq İngilis dili konsepsiyasında ciddi bir problem yaradır: ana dilində danışan anlayışı ilə əlaqələndirilmir, neytral kod kimi yerləşdirilir və mənsub olan hər hansı bir fərd üçün vahid kommunikativ-idrak məkanının konseptual sistemini təmin etmək məqsədi daşıyır. Bütün linqvokultural cəmiyyətlərin nümayəndələrinin kommunikativ tələblərini tam təmin edəcək, dünyanın bütün milli mənzərələrini kifayət qədər sınıracaq və problemsiz ünsiyyətə zamanət verən universal semiotik bir kod yaratmaq mümkün deyil. Bu problem bir dairəni kvadrat şəklinə salmaq problemi gədən mürəkkəbdir.

Beynəlxalq İngilis dilinin əsas missiyası, bütün variantlarında danışanlar və xarici dil olaraq öyrənmələr üçün başa düşülə bilən bir ingilis dilidir.

Beynəlxalq əlaqələrin dili olaraq yerli və yerli olmayan ingilis dilləri üçün vahid bir ünsiyyət sahəsi yaratmaq üçün ingilis dilindən istifadə beynəlxalq siyasət, iş, media, mədəniyyət və təhsil üçün mübahisəsiz bir nailiyyətdir. İngilis dilində danışanların çoxu müasir dünyada ingilis dilini vahid sivil ailənin universal və supraetnik aləti kimi, fərqli bir fenomen kimi qəbul edirlər. Bu o deməkdir ki, əcnəbilərlə münasibət qurarkən, etnik İngilis dilini bilənlər bölgədə işarələnmiş sözlərin, deyimlərin, inancları, ayrı-ayrı cəmiyyətlərin dəyərlərini əks etdirən ifadələrin, mürəkkəb qrammatik quruluşların və çətin ifadələri olan ifadələrin istifadəsindən intuitiv və ya məqsədyönlü şəkildə çəkinirlər.

Müasir dünyada ingilis dilinə ilk / ikinci / xarici dil olaraq ingilis dilində danışan insanların çoxluq təşkil edildiyi amili mütləq nəzə alınır. İngilis dili müxtəliflik içində yeni dünya sistemi birliyi prinsipi tələb edən müasir geosiyasi vəziyyətə uyğunlaşır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin pragmatik məqsədlərə xidmət etməsi üçün orijinal ingilis dil materialından seçilərək istifadə olunması obyektiv bir prosesdir və bu proses ingilis dilində qlobal ünsiyyətin kommunikativ modelinin yaradılmasına kömək edir.

İngilis dilinin inkişafı qloballaşma prosesləri üçün vacibdir. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya proseslərinin dərinləşməsi, dünya birliyi ilə dialoq və dünya mədəni dəyərlərinə giriş, dünyada yayılmış beynəlxalq dil olan ingilis dilinin funksional gücünün artması ilə müşayiət olunur. Bu gün qloballaşma fonunda dünya ictimaiyyətinin bir növ "linqvafrankası" olan beynəlxalq ünsiyyət dili funksiyasını yerinə yetirən İngilis dilidir. Məşhur İngilis dilçi D.Kristala görə dünyada İngilis

dilində danışanların sayı 1 milyard 100 milyondan çoxdur ki, bunların da yalnız dördü biri İngilis dilini ana dili kimi tanıyır (6).

İngilis dili 45 ölkədə rəsmi dildir. Lakin bu ölkələrdə də əhalənin hamısı bu dildə danışmır. Dünya əhalisinin yalnız 12% -i ana dili olaraq ingilis dilində danışır. Hər kəs bilir ki, beynəlxalq ünsiyyətin yalnız 4% -i amerikalılar və avstraliyalılar kimi fərqli ingilis dilli ölkələrin ana dilində danışanlar arasında baş verir. Nəticə etibarilə ingilis dilində beynəlxalq ünsiyyətin 96% -i ən azı yerli olmayan şəxsə baş verir.

Hal-hazırda İngilis dili 70 ölkədə hüquqi statusa malikdir və 20 ölkədə dominant hesab olunur. Məşhur İngilis dilçi Tom McArthurun Oxford Kataloqu, Avropadakı (İngiltərə, Şotlandiya, İrlandiya, kontinental Avropa, Uels), Amerikadakı (ABŞ, Kanada, Karib adaları, Latın Amerikası) İngilis dilinin müxtəlif ərazi növlərinin geniş təsvirini verir (7).

Linqvistik modifikasiya proseslərinin müasir ingilis nümunəsindən istifadə edərək modelləşdirmə cəhdləri uzun müddətdir həyata keçirilmişdir. Dil fərqliliyinin öyrənilməsinə böyük bir töhfəni rus alimi Alexander Davidovich Şeitzer vermişdir. "İngilis dilinin milli-ərazi versiyası" konsepsiyasını elmi istifadəyə vermiş, dil sisteminin bütün səviyyələrində müasir ingilis dilinin İngiltərə və Amerika versiyaları arasındakı fərqləri müəyyənləşdirməyə və təsvir etməyə cəhd etmiş və onların qarşılıqlı təsirini tədqiq etmişdir. Müasir ingilis dilinin variantlarını bütün müxtəlifliyi və formalarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə müəyyənləşdirmək və təsvir etmək, genişlənən qloballaşma prosesləri ilə əlaqələndirmək mürəkkəb bir elmi vəzifədir.

İngiltərə və Amerika ingilislərinin ərazi dəyişkənliyi məsələləri tarixən bir çox regional ləhcələrin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. İngilis dili yalnız Standart İngilis dilini (Kral İngilis dili, Oxford İngilis dili, BBC dili) deyil, İngiltərə, İskoçya, Uels və Şimali İrlandiyanın lehçələrini də əhatə edir. Tarixi məlumatlara görə yalnız İngiltərədə otuz ləhcə var idi (8).

Qloballaşma şəraitində zəka və bilik inkişaf üçün strateji bir qaynağa çevrildikdə, yüksək keyfiyyətli bir ali təhsil xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Aparıcı universitetlər dünyanın ən istedadlı tələbələrini seçir. ABŞ-dan geri qaldığını nəzərə alsaq (2003-cü ildə dünyanın ən yaxşı universitetləri arasında, Şanxay Universitetinə görə Harvard və Stanford özəl universitetləri liderlik edirdi, səkkiz Amerika universiteti dünyanın ən yaxşı universitetlərinin onluğuna, ilk universitetlər sırasına daxil edildi) əlli-35-i ABŞ-da yerləşirdi), Avropa Birliyi, Avropanı ən rəqabətli bilik əsaslı iqtisadiyyata sahib bölgəyə çevirməyi hədəf elan etdi. Ən çox tələb olunan peşələr menecerlər və analitiklərdir.

Qloballaşma ənənəvi olaraq informasiya inqilabı ilə əlaqələndirilir. Informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) bilik və zəkanın digər istehsal amilləri (əmək, torpaq, kapital) üstünlük təşkil edən müasir yüksək texnologiyalara (yüksək texnoloji) aiddir. Səmərəliliyi-səmərəlilik, əmək intensivliyini-onun rasionallığı, mərkəzləşdirməni - mərkəzləşdirmə və s. əvəz edir. Informasiya və kommunikasiya texnologiyaları siyasi, müdafiə, iqtisadi, sosial və mədəni baxımdan böyük strateji əhəmiyyətə malik "silahlardır". Informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi ilə yanaşı, ingilis dilinin də əhəmiyyəti artmışdır.

Müasir dünyada danışanların sayına görə əsas dillər: Çin, ispan, hind, ingilis və ərəb. Millətlərarası ünsiyyət dilləri arasında ingilis, fransız, ispan, portuqal, çin, rus, ərəb və alman dilləri seçilir. Hindistanda, Avstraliyada, Cənubi Afrikada İngilis dili dövlət dilidir. 180 milyon insanın danışdığı Portuqal dili Braziliyada rəsmi dildir və s. [doqquz].

Müasir dünyada danışanların sayına görə əsas dillər: Çin, İspan, Hind, İngilis və Ərəb. Millətlərarası ünsiyyət dilləri arasında ingilis, fransız, ispan, portuqal, çin, rus, ərəb və alman dilləri seçilir. Hindistanda, Avstraliyada, Cənubi Afrikada İngilis dili dövlət dilidir. 180 milyon insanın danışdığı Portuqal dili Braziliyada rəsmi dildir və s. [doqquz].

Yalnız səkkiz beynəlxalq ünsiyyət dili var. Bu səkkiz dildən altısı Hind-Avropa dilləridir. Bu qrupa aid dillərin sözləri ortaq bir kökə və oxşar qrammatikaya sahibdir. Bunlar ingilis, ispan, fransız, portuqal, hind və rus dilləridir. Hər kəs üçün başa düşülən bu yeni dilin yalnız ingilis dilinə söykənəcəyi aydındır. Üstəlik, son vaxtlar ingilis dilini sadələşdirmə prosesi intensive davam edir.

Reference

1. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997. 212 p
2. Dolgenko A.N., Kosyreva M.S. Globalisms as a problem of interlinguistics and Russian studies // News of the Volgograd State Pedagogical University. 2016. № 2 (106). pp. 105-110.
3. Dolgenko A.N., Kosyreva M.S. Internationalisms and globalisms // Ethnosocium and interethnic culture. 2016. № 6 (96). pp 120-126.
4. Globalization and multiculturalism / otv. ed. N.S. Kirabaev. M. : Publishing house of RUDN 2005. 261 p.
5. . Kuznetsov A.M. Changes in lexical meanings under the influence of context-pragmatic factors // Pragmatics and semantics: collection of articles. scientific. Art. M., 2009. 120 p.
6. Chumakov A.N. Globalization. The contours of the whole world. Moscow: Prospect Publishing House, 2005. 257 p. 4.
7. Cultural diversity in the modern world / per. from English .. M. : Jazyki russkoj kul'tury, 2009. 780 p.
8. Changes in lexical meanings under the influence of context-pragmatic factors // Pragmatics and semantics: collection of articles. scientific. articles. M., 2009. 120 p.
9. Crystal D. English as a global language. Moscow: Ves' mir, 2001
10. Mukharyamova L.M. Language relations: politological analysis. Kazan: Kazan University, 2003
11. Fishman J.A. Sociology of English as an Additional Language // The Other Tongue / ed. by B. Kachru. Urbana, Chicago: University of Illinois Press, 1992.
12. Leontovich O. American English as a Medium of Intercultural Communication // World Englishes. 2005. No. 24 (4). Pp. 523–532.

Göndərilib: 28.09.2021:

Qəbul edilib: 18.10.2021